

Тетяна Мейзерська,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-9954-0389>

e-mail: t_meyzerska_s@ukr.net

ЗЕЛЕНИЙ КЛИН У КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр.: ІДЕНТИЧНІСТЬ І СМИСЛ У ХУДОЖНІЙ ВЕРСІЇ МАКСИМА БУТЧЕНКА (РОМАН «ЖІНКА У ТЕМРЯВІ. ЗЕЛЕНИЙ КЛИН»)

У статті вперше проаналізовано роман сучасного українського письменника Максима Бутченка з точки зору висвітлення актуальних проблем існування далекосхідної міграції українців Зеленого Клину в драматичний час української історії періоду Визвольних змагань 1917–1921 років. Підкреслено важливість і актуальність вивчення ментальності й способу життя діаспори українців Зеленого Клину. Художні колізії роману «Жінка у темряві. Зелений Клин» розглянуто у контексті історико-культурних (В. Чорномаз, Д. Шурхало) та художньо-естетичних (О. Бондарєва, М. Васьків, В. Крикуненко) джерел. Новизна розвідки позначена залученням виробленої засновниками екзистенціальної психології Людвігом Бінсвангером (*dasein*-аналіз — буття-у-світі) та Віктором Франклом (екзистенцаналіз — логотерапія) методології екзистенцаналізу як своєрідного синтезу філософсько-психологічних підходів до розуміння смислу людського існування. Вперше до аналізу характерів та поведінки персонажів залучено такі поняття гуманістичної психології і психіатрії, як «екзистенційна тривога», «екзистенційний вакуум», «румінація», «смысловий горизонт» тощо та підтверджено продуктивність їх літературознавчого застосування. Здійснено своєрідний феноменологічний аналіз безпосередніх даних переживань і життєвого досвіду персонажів, співвідношення нестійкої ідентичності й смислу людського існування в кризових умовах мультифронтиру, радикальних соціальних змін і невизначеності, що в цілому у творі позначається наскрізною метафорою «темряви» як звуженості і навіть втрати смислових горизонтів. На прикладі стосунків центральних персонажів твору — Тетяни і Андрія Половка — знайшла своє підтвердження теза В. Франкла про те, що у безвихідних ситуаціях, у владі обставин, які не можна змінити, смисл домінує над ідентичністю, смисл, визначаючи людське буття-у-світі, завжди йде попереду.

Ключові слова: міграція, Зелений Клин, ідентичність, смисл, екзистенційний вакуум, екзистенцаналіз, переживання, невизначеність, метафора темряви.

Натомість вступу. Бентежить мій розум тема Зеленого Клину. <...> Вона ж майже не відображена в українській літературі. Живе у далеких світах одірвана гілка українства й посилено асимілюється. Ловиш себе на думці, що не оповісти цього з належною повнотою — така широка й глибока і мало звідана ця тема. А водночас розумієш: якщо не розкажеш того, що сам бачив і спізнав, то воно може й щезнути з пам'яті людської, забудеться одна з яскравих сторінок української історії. Наприкінці дев'ятнадцятого століття та на початку двадцятого одні поїхали в зелену англійську Канаду, інші — у не менш далекий, зате ж ніби свій — російський Зелений Клин. Й що ж маємо на рубежі століття двадцять першого? У канадській чужині українська мова й культура ще живе, і підтримується, і вивчається. А вдома, у вели-

кій зрідненій Росії переселенці з України свою мову та культуру забувають й щезають помалу, вироджуються, як от лісові тутешні люди удеге (Скоромець, 2012).

Так у 1990 році у листі до літературознавця Віталія Крикуненка писав 80-річний селянський поет із Зеленого Клину Кость Скоромець, який дуже хотів, аби його творчість була почута в Україні.

Років двадцять по тому історик Зеленого Клину В'ячеслав Чорномаз напише: «Ще в 2001 році я написав статтю “Зелений клин: чи є перспектива?” Минуло вже більше ніж 10 років, і <...> ситуація кардинально не змінилася: майбутнє української діаспори, саме існування українського етносу в іноземній країні під великим знаком запитання» (Шурхало, 2017).

І цей знак питання залишається. Справді, на сьогодні ми не маємо жодного сучасного цілісного історико-культурного й, особливо, літературознавчого дослідження цього локусу української міграції. Хоча поява у 2011 році енциклопедичного довідника «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» провокує поштовх для цілої низки нових спостережень, які й означають *актуальність і новизну* даної статті.

Виклад основного матеріалу. Художнє осмислення теми Зеленого Клину в сучасній українській літературі досі не підлягало цілісному вивченню. Як виняток, слід виокремити статтю професора Миколи Васьківа, присвячену кіноповісті Олександра Довженка «Аероград», яку дослідник розглядає у широкому контексті художньо-публіцистичних творів 20–30 років XX століття, що порушують коло зеленотинської проблематики. Проте, як переконливо аргументує сам літературознавець, для цих творів традиційною була сформована «під впливом чисельних офіційних радянсько-партійних доповідей, рішень, постанов тощо» (Васьків, 2020, с. 15) тема незліченних природних багатств Далекого Сходу, що вселяла віру в будівництво майбутнього, «пафос грандіозних перетворень». У контексті проблематики нашої статті важливим убачається наголос дослідника «на інтернаціоналістському характері кіноповісті та фільму Довженка — творів, у яких «про українців як про місцеву окремішність, про їхні етнічні політично-культурні потреби і їх задоволення, <...> про їх культуру і побут саме як українців читач не дізнається, як і про якісь духовно-культурні потреби» (Васьків, 2020, с. 14), і його висновок про те, що «Аероград» опинився майже на завершальному етапі переходу української «далекосхідної» літератури від зосередженості на проблемах етнічних українців, їх спільнот до повного їх ігнорування на користь загальних проблем нової «радянської» людини» (Васьків, 2020, с. 17).

Звичайно, що у текстах, які з'явилися 1934 року, ні про яких «українців як про місцеву окремішність» Довженко уже писати не міг, адже, згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932, всі українські культурно-освітні установи на терені РРФСР мали бути ліквідовані (Зелений Клин, с. 212). Повною мірою згубні наслідки цієї постанови торкнулися і Зеленого Клину. Щоб зрозуміти масштаби цієї катастрофи, варто звернутись до буремних подій, які відбулися на Зеленому Клині після визвольних змагань, результатом яких стала постанова XIV Всеросійського з'їзду Рад, що зобов'язува-

ла закінчити протягом 1930–31 років роботу з українізації компактно заселених українцями далекосхідних районів. Унаслідок низки Постанов 1931 року план українізації було затверджено в 13 районах Далекого Сходу, що передбачав перехід на українську мову навчання, розвиток українського театрального мистецтва й організацію українського відділення при Благівіщенському агропедінституті; українською мовою мали виходити навіть районні газети (Зелений Клин, с. 207–210).

Аналіз роману. Звитяжна боротьба зеленотинських українців за свою ідентичність у період визвольних змагань знайшла свою цікаву художню інтерпретацію в романі Максима Бутченка «Жінка в темряві. Зелений Клин» (2021), аналізу якого присвячена дана розвідка. Як пише автор у післямові до роману,

Історія Зеленого Клину дуже показова. Частина українців активно боролася за незалежність, частина відсторонилася, цілком асимілювавшись із московитами, а решта тільки до певної міри прямо чи посередньо була причетною до створення української далекосхідної держави. Як утім, і тепер — українці, що у наш час мешкають на Далекому Сході, змосковилися, дехто й зовсім забув своїх предків. (Бутченко, 2021, с. 285)

Як засвідчує історик В'ячеслав Чорномаз, початок формування українського населення Зеленого Клину відноситься до 60-х років XIX ст., коли сюди через Сибір починають прибувати перші українські родини — вихідці з Полтавщини, засновуючи тут українські села. Масове переселення українців до Зеленого Клину пов'язане з налагодженням перевезень морським шляхом (Зелений Клин, с. 7). Так, у березні 1883 року півтори тисячі переселенців — селян із Чернігівської губернії — двома пароплавами вирушили з Одеси до Владивостока. І тільки через півтора місяця подорожі — через Індійський і Тихий океани — у квітні прибули до Владивостока, заснувавши на Півдні Приморщини перші сім українських сіл (Шурхало, 2017). Переселенцям значно сприяла ініціатива військового губернатора Приморської області генерала Павла Унтерберґера, який майже винятково для українських селян з 1882 року запровадив безкоштовний перевіз та відведення найкращих земель в Уссурійсько-Ханківській низовині (Зелений Клин, 2011). З побудовою наприкінці XIX ст. Транссибірської магістралі та Китайсько-Східної залізниці міграція суттєво збільшується. Протягом 1901–1916 рр. част-

ка переселених до Зеленого Клину українців становила майже 60,5 % від усіх переселенців (Скоромець, 2012).

Основні події роману розгортаються протягом 1918 року в українській сім'ї Віктора Сергійовича, який має доньку Тетяну, служницю Дарку та конюха Ваньку. Найближче оточення сім'ї також українське: батюшка Миколай з української церкви Богородице-Рождественського монастиря, розташованого під Уссурийськом; судновласник Степан Анатолійович Іваненко та його донька Сашенька, батькова тітка баба Настя, що мешкає в селі Покровка неподалік Уссурийська — усі вони родом з материкової України, або, як «називали її, “Першої”, а, відповідно, Далекий Схід — від Владивостока до Благовіщенська і далі <...> назвали “Другою Україною”, або Зеленим Клином» (Бутченко, 2021, с. 11).

З характеристики головної героїні роману Тетяни, яка натякає на «довге плавання і далекосхідну цілину <...> на нових землях», уточнюючи, що її татко «народився в заможній сільській родині на Полтавщині», здогадуємось, що їх родина якраз і належить до числа перших переселенців до Зеленого Клину. Тепер вони живуть у достатку і тато, облишивши землеробство, переїздить до Владивостока, торгуючи з китайцями.

Слід зауважити, що автор мав за мету не лише якомога ширше і точніше зобразити тло історичних подій, але й передати збережені тут українцями свої звичаї і побут. Очима Тетяни автор до найдрібніших деталей описує зеленоклинські українські поселення. Тут все нагадує «Першу» Україну, а села відрізняються лише за характером мешканців, які його населяють — чи то з Житомирщини, чи то з Чернігівщини, чи то з Полтавщини. Тетяна з батьком часто навідувалися в село до баби і на шляху їм

траплялися невеликі поселення з рівенькими хатками <...> в житомирському стилі <...>. Але що ближче <...> під'їжджали до бабиного села, то більше місцевість нагадувала Полтавщину. Покровка стрічала <...> вуличками з ошатних побілених вапном хат, укритих соломною. <...> Двори тут обносили тином з кривого вишневого гілля. На подвір'ях крім хати зводили ще й хлівець чи інші господарські споруди. Квіти в невеликому городику перед хатою тішили око яскравими барвами. (Бутченко, 2021, с. 70)

Тетяна детально описує інтер'єр старенької бабусиної хати:

велика піч, помальована півниками та барвінком. «Це дерево життя, онучко», — казала <...> баба, ніжно торкаючись барвистої черені. Потім звертав на себе увагу мисник, на якому баба Настя завжди, як заведено в українських селах, виставляла найкращий посуд. Долівку в хаті було вистелено свіжою соломною, тож голову одразу туманив дух польових просторів. (Бутченко, 2021, с. 71)

На свята баба «неодмінно вбиралася в український одяг, з керсеткою, святковою полтавською вишитою сорочкою, намистом з коралів у три разки і незмінним дукачем» (Бутченко, 2021, с. 69). Такою в уяві дівчинки поставала батьківщина її батьків, а коли вона подорослішала, «часто думала, що Покровка уособлює всю далеку Україну» (Бутченко, 2021, с. 71).

Однак найважливіші моменти твору пов'язані із прагненням письменника знайти й подати художнє пояснення того ментального й психологічного стану, в якому опинилися українці Зеленого Клину на початку ХХ століття. Натхненні лютневою революцією 1917 року й утворенням УЦР, місцеві українці почали вимагати, аби Далекий Схід було визнано частиною Великої України, навіть створили свою конституцію. Однак на момент розгортання подій твору маємо *квітень 1918 року*, коли Владивосток уже перебуває під владою більшовиків.

Далекосхідним українцям важко зрозуміти, що саме для них буде краще — підкоритися більшовикам чи попроситися під опіку Києва, одночасно вони потрапляють у ситуацію ворожого ставлення до себе як із боку білих, так і з боку червоних. Здається, намагаючись остаточно виокремитись, українці у своєму несприйнятті більшовицької експансії ближчі до «білих», які також «прийняли декларацію про державну самостійність Сибіру, щоб не дати більшовикам перейти за Урал» (Бутченко, 2021, с. 181) і «вигнати цю чортову пліснятину з держави російської» (Бутченко, 2021, с. 179–180). Проте схожі наміри сіють між ними непримиренну ворожнечу. А для червоних «хохли гірші за білих» (Бутченко, 2021, с. 205), хоча і до тих і до інших вони ставляться з однаковою жорстокістю. Отож, білі ненавидять більшовиків і українців, більшовики не терплять білих і «хохлів».

Автор підкреслює особливу жорстокість, яку проявляла більшовицька орда щодо українського населення Зеленого Клину. Апофеозом такої ненависті у творі постає їх жорстока розправа над «дітьми» баби Насті. У баби болюча

пам'ять, вона мала «двоє синів і одну дочку, але ніхто не дожив до цього часу. Один син помер від тифу, другий — повернувся калікою з Першої світової й незабаром теж помер. Дочка ж подалася десь шукати щастя до Усурійська і невідомо де зникла назавсім» (Бутченко, 2021, с. 72). На своєму городі баба Настя своєрідно увічнила своїх дітей, створивши їх подоби, аби щодня розмовляти з ними. Вони

були вбрані у вишиті сорочки, червона барва на яких здалеку падала у вічі... збиті з паліччя людські силуети, на які зверху хтось нап'яв святошний одяг. Двоє дивних опудал стояли біля лавиці, а третя подоба людини сиділа на ній. <...> на майстерно вирізаних з берести людських обличчях було намальовано очі, роти, вуха. Волосся взято від куркудзяних качанів. (Бутченко, 2021, с. 75)

Такими їх уперше побачила здивована Тетяна, яку найбільше вразила подоба бабиної дочки —

потороча сидяча — з довгим волоссям, заплетеним у коси. Кривава пляма, наквацьована червоним буряком, мабуть, позначала губи. Вуглини — чорні, розчавлені — замість очей. Серпики брів було намальовано сажею. На грудях — чотири разки намиста побляклої коралової барви. Традиційна корсетка та кілька рясних спідниць доповнювали образ. (Бутченко, 2021, с. 75)

Ще й прив'яла квіточка на голові: мабуть, пришиленої для більшої подоби з убранням жінки-українки. (Бутченко, 2021, с. 76)

Мабуть, здогадується Тетяна, «лише цей неймовірний діалог тримав її на цьому світі, бо тільки заради цього вона й жила» (Бутченко, 2021, с. 76). Коли більшовики захоплюють Покровку, вони вчиняють акт вандалізму над бабиною святинею: «пішли на город <...> Знайшли моїх діточок <...> кричали, що я тут розвела свої буржуазні націоналістичні ідеї, розтропили все <...> погрожували розстріляти мене та сусідів...» (Бутченко, 2021, с. 214).

Головна психологічна атмосфера, яку втілює автор, — це атмосфера невизначеності, що структурує роман, створюючи потужну наскрізну метафору темряви. Письменник прагне привернути увагу до трагічності становища українців в умовах бездержавності, де кожен із них фактично опиняється у своєрідному екзистенційному вакуумі, коли навіть спілкування одне з одним не приносить радості. Автор

невипадково вдається до я-нарративу молодій дівчини Тетяни, яка своїми оповідями, почуттями і стражданнями чи не найкраще передає ауру темряви. Дівчина запитує себе: «Ви помітили, що темрява всередині й зовні однакова?» (Бутченко, 2021, с. 253). І далі знову повторює:

Ви помітили, що темрява всередині й зовні — однакова? Як може описати п'тьму той, хто ніколи не був оповитий нею? Тільки поріднившись із темрявою, можна пізнати всі тонкощі мороку. Ким я була, ступаючи драговиною, коли всі простували кам'янистою стежкою? Куди йшла? Що згадають про мене, опускаючи мою заклаклу плоть у розкрити пащу могили? Хто прийде подивитися, як назавжди скріплюється глиняною печаткою мій рот? <...> Як же багато в мене запитань, на які я так і не знайшла відповідей. <...> П'тьма, морок, темрява. (Бутченко, 2021, с. 260)

Трагічна доля молодій дівчині постає фактично метафорою долі усіх українців, розкиданих світом, беззахисних і нищених. Характер Тетяни розкривається через соматографію її переживань, зображення руху її підсвідомих імпульсів, сновидінь, які виразно окреслюють своєрідну приреченість її існування — «буття-у-світі». З перших сторінок твору ми бачимо хворобливу, вразливу натуру. Її зізнання свідчать про внутрішню порожнечу і втрату смислу існування. Вона ховається в себе, їй буття постає для неї екзистенційно нестерпним. У структурі я-наративу героїні домінує зосередженість на своєму внутрішньому світі, прагнення розібратись у своїй внутрішній «темноті», разом із тим у ній постійно присутні відголоски зовнішніх подій — не менш тривожних і незрозумілих. Вони ніби ненароком упадають у її світ, лише згущуючи його «темнотою» незрозумілого й лячного зовнішнього: Дарка про щось сповістить або конюх, або іноді з батьком виїздить за місто, або ж місцева преса, звідки вона дізнається про останні новини: то про створення Владивостоцької керівної української ради, що повинна здійснювати керівництво місцевим українським політичним життям (Бутченко, 2021, с. 34); то, що «ще наприкінці 1917 року генерал Дмитро Хорват, родом з Кременчука, створив у Харбіні українську Маньчжурську окружну раду, а її делегати в травні 1918 року прибули до Києва, щоб через Міністерство закордонних справ вимагати від московського уряду визнати далекосхідний Зелений Клиן частиною України» (Бутченко,

2021, с. 165–166). У той же час на Клину йде затята боротьба проти більшовицької окупації: 29 червня 1918 року озброєні загони чехів і японців зайняли панівні висоти над Владивостоком, британські та японські моряки зайняли морський клуб, пошту (Бутченко, 2021, с. 146–147), а «на вокзал почали прибувати ешелони з червоногвардійцями <...>, щоб відбити Владивосток у чехів» (Бутченко, 2021, с. 154). У місті одні подекували, що «червоні от-от повернуться», інші стверджували, що «перемога чехів остаточна і не викликає сумніву» (Бутченко, 2021, с. 154). У такій атмосфері люди «насилу уловлювали тонкі вібрації навколишніх подій. <...> у бурхливому потоці чуток і новин ніхто не усвідомлював, що ж діється насправді» (Бутченко, 2021, с. 166). «Ніхто не знав, що буде завтра, яким боком вилізуть для них ці події» (Бутченко, 2021, с. 14).

Окрім загального тла зеленоклінської історії 1917–1921 років, автор зосереджується на ближчому колі подій у самому Владивостоку, переважна частина населення якого була українцями. Під час вибуху в царській жандармерії Тетяна натрапляє на розкидані матеріали, що фіксують «злочини» українців на Далекому Сході. Її погляд падає на біографічну довідку, «до якої було пришпилено фотокартку козарлюги-українця зі старанно закрученими тонкими вусами на гарному виду і в чорній папасі. Угорі — відбиток червоної печатки: “Особливо небезпечний”» (Бутченко, 2021, с. 138). Так дівчина дізнається про козака з Чернігівської губернії Юрія Глушка-Мову, життя якого, починаючи з 1910, тісно пов’язане з Владивостоком. «1918 р. його обрали головою III Українського Далекосхідного з’їзду у Хабаровську, де було затверджено звернення до українського уряду з проханням вимагати від влади Російської Радянської Республіки визнання Зеленого Клину частиною України» (Бутченко, 2021, с. 139). Далі, розглядаючи стелажі з архівними справами про різні злочини й правопорушення, дівчина натрапляє на «пухку теку з аркушами, що не вміщалися в ній, <...> великими літерами вгорі: “Секретно” і дрібнішим написом унизу: “Справа про участь малоросів у поширенні злочинних ідей”» (Бутченко, 2021, с. 64).

На прикладі сім’ї, у якій зростала Тетяна, розмов та оточення її батька, автор прагне показати невизначеність переважної частини українського населення щодо подій, які відбуваються навколо. «Мій татко, — зауважує героїня, — був з тих, хто досі не визначилися. То він невдоволено бурчав, що червоні порядкують на Сході, не дають продишу, то заявляв, що всі

ці українські рухи не варті й дірки з бублика, бо треба, мовляв, «повертатися в Україну, до своїх коренів». Та й про себе вона скаже: «усе, що відбувалося навколо, не зачіпало мене, так, ніби голос історії долинав до мене крізь сторожкий, але міцний сон» (Бутченко, 2021, с. 45). Показовою є сцена зустрічі і розмов українців на яхті місцевого судновласника Іваненка, яка відображує загальний фон їхніх настроїв: «Безумовно, демократичний устрій УНР викликав у поміщиків і судновласників приємніші почуття, ніж більшовицькі ідеї про всезагальну рівність. <...> Степан Анатолійович наполягав на тому, щоб перебратися до однієї з українських губерній, позаяк на Далекому Сході від влади червоних просвітку не буде» (Бутченко, 2021, с. 116). Одначе, як підкреслює автор:

...всі вони — ситі своїм багатством, глибоко вкорінені в цю родючу землю, що принесли сюди рідну українську мову, традиції предків і невтишимий смуток за чимось безнадійно втраченим, — усі ці пани зважували свій капітал надії й віри, наразі не наважуючись на кардинальні зміни. Боязнь змін, нахраписте московщення, спроба відірвати українців від їхніх же прародів — усе це робило свою справу. Траплялися родини, які вважали за краще забути про свою батьківщину, адже бути інакшим завжди важче. (Бутченко, 2021, с. 116)

Історик В’ячеслав Чорномаз зауважує, що для українців на Зеленому Клину завжди був властивий надто низький рівень національної свідомості. Як писала українська газета «Щире слово», що виходила 1919 р. у Владивостоці, цитує він: «серед моря “малороссов”, “общероссов”, “русских”, “этнографических украинцев” і ренегатів доводиться працювати невеликій кількості свідомого українства <...>: не тільки провадити працю, але й боротися» (Зелений Клин, с. 3–4). «А ти хотів би повернутися в Україну?» — запитає Тетяна у свого батька. — «Хотів би. Не хотів. Звідки мені знати? — відповідає той. Та це незнання не заважало багатьом українцям думати, що їхня далека перша батьківщина і є тим обітованим краєм, у який необхідно повернутися або хоча б зв’язати себе міцними нитками з ним, ставши його колонією» (Бутченко, 2021, с. 14). Саме така подвійність і своєрідний інфантилізм українців, на думку автора, і приводить їх до трагедій бездержавності. Ця інфантильність передалась і молодшому поколінню. Недарма в особі доньки місцевого судновласника

Сашеньки Іваненко Тетяна відзначає «майже не помітне занепокоєння, зароджене в глибинах розуму», вона «навіть чи замислювалася про такі речі» (Бутченко, 2021, с. 14). Те ж саме стосується і Тетяни, для якої усе, що відбувалося в політиці, було «так само далеко», як і від її батька. «Ми обоє були заклопотані одним — власним виживанням» (Бутченко, 2021, с. 21–22).

Прикметною стильовою рисою твору є акцентування на внутрішньому ході речей, їх незримій мотивації, що криється на перших погляд у незначних і малопомітних деталях та подробицях, які розкривають психологічну ауру сім'ї дівчинки. У розкритті персонажів домінують не стільки події і вчинки, скільки їхні переживання.

Образ Тетяни. Для глибшого розуміння емоційного світу Тетяни варто залучити запропоновану австрійським психіатром Віктором Франклом методику екзистенціаналізу (логотерапії), що дає можливість детально простежити «смісловий горизонт» тривожної фрустрованої особистості, яка не може пояснити природу своїх суперечливих страждань: з одного боку, вона постійно картає себе за те, що, злякана смертю матері, втекла в сад, не попрощавшись із нею. Відтоді у неї «заболіло тіло <...> біль приходив невідомо чому, без будь-яких підстав» (Бутченко, 2021, с. 11) «Ніхто не знає, ніхто не рахував місяці моїх мук. Наймення моє — Страждання» (Бутченко, 2021, с. 20). Вона має нервового батька, який «з якоїсь лише йому відомої причини» звинувачує її у смерті матері, що захворіла одразу після пологів; важкої батькової вдачі побоювалися й нечасті кавалери, тому вона «доволі довго залишалася без пари» (Бутченко, 2021, с. 15). Такі обставини особистого життя спровокували самотність Тетяни, приховування себе і втечу в себе: «брехня — це обладунки, які я надівала на себе, мов той лицар з моєї безглуздої, досі не дочитаної книжки» (Бутченко, 2021, с. 17) і, як наслідок, — «тривожні сновидіння», що стали «насправді нормою», «єдине, що може боротися зі спогадами і перемагати їх» (Бутченко, 2021, с. 24). Фізичний і душевний біль кілька разів мало не приводять її до самогубства: «хотілося з усього духу побігти до моря, шубовснути сторч головою у в'язку водяну пучину, аби сіллю зчистити усяку домішку зі зболеного мозку» (Бутченко, 2021, с. 21).

Спостерігаючи пацієнтів із тривожно-навіязливими невротичними станами, швейцарський психіатр Людвіг Бінсвангер відзначав їх екзистенційну спустошеність, коли вони справляють враження «кратера, який погас»

(Binswanger, 1963, р. 322). І чим сильніше, за його спостереженнями, проступає екзистенційна тривога, тим слабшою постає упевненість у світі і ширшою сфера, в якій ця невпевненість може проявлятися (Binswanger, 1963, р. 307). Таким чином відбувається своєрідне «звуження» свідомості, яка цілком «поглинається лише даною ситуацією» (Binswanger, 1963, р. 318). Саме екзистенційна тривога, як констатує дослідник, «вихолощує з існування його “внутрішнє тепло”, <...> перетворюючи існування в муку, <...> відсікаючи існування від його найглибшого коріння, його первісної “вільної” тональності. Разом із цим існування починає свій шлях до смерті» (Binswanger, 1963, р. 322). Віктор Франкл також пов'язує самогубство з екзистенційним вакуумом (Франкл, 2024, с. 117), екзистенційною фрустрацією як розчаруванням волі до сенсу (Франкл, 2024, с. 111), оскільки саме сенс життя є основною мотиваційною силою людини, рушійною силою її життя (Франкл, 2024, с. 109). Характерні для поведінки Тетяни депресивні стани цілковитого охоплення негативними думками, постійної пригніченості у психології кваліфікуються терміном «румінація» і яскраво ілюструють процес розпаду ідентичності внаслідок втрати сенсу життя. З іншого боку, дівчина любить життя «в усьому його розмаїтті» (Бутченко, 2021, с. 21–22): «Я була ніби поміж двох світів, сповнених прямо протилежної енергії. <...> Либонь, зазвичай людині невідомі такі муки, вона живе собі, позбавлена необхідності обирати той чи той бік, мене ж шматувала внутрішня суперечність — постійна боротьба між свідомістю і тілом, змученим фізичними стражданнями» (Бутченко, 2021, с. 22–23).

Образ Андрія. Цікавим і майстерно описаним у творі постає образ іншого вихідця з України Андрія Дмитровича Половка, старшого міліціонера, уповноваженого комітетом робітників і селян з розслідування кримінальних правопорушень, слідчого жандармерії Владивостоку. Приїхавши з Полтавщини до Петербурга Андрій дослужився до звання офіцера в Окремому корпусі царської жандармерії і став, за його ж словами, уже «більше москаль, ніж українець», «відданий підданаць царя-батьюшки»: «цар і жандармерія його влаштовують» (Бутченко, 2021, с. 98).

Унаслідок кількох перипетій — причетності до вбивства, а згодом зняття підозри — Андрія відсторонюють від роботи і фактично засилають до Владивостоку із приписом «вести адміністративні справи» зі «значною надбавкою до окладу» (Бутченко, 2021, с. 107). Звіряючись

своєму щоденнику, Андрій констатує, що принципів у нього «більше не залишилося» і після Жовтневого перевороту він «не роздумуючи перейшов під крило нової влади» (Бутченко, 2021, с. 108). Події життя Андрія розкриваються в основному через нотатник, у якому він записує свою історію. Андрій також постать наскрізь суперечлива. З одного боку, він сумлінно виконує свої більшовицькі обов'язки, переслідуючи і страчуючи вороже настроєних щодо влади громадян. З іншого, — він глибоко самотній, поза роботою його життя втрачає сенс. Ретельно виконуючи свої службові обов'язки, він, по суті, стає злочинцем проти свого народу. «Я — мов той куш сухого кураю посеред дикого поля, відкритий усім вітрам, без роду і племені», — у відчаї констатує герой. Коли у криївці баби Насті, незважаючи на зізнання, що він теж «свій», більшовики жорстоко побили його, прийнявши за «білого», Андрій запитає себе: «То хто ж я насправді — хохол, більшовик чи білий» (Бутченко, 2021, с. 218). Половка постає перед нами безликим виконавцем чужої, нав'язаної йому потребою виживання волі. І така свідомість стає для нього екзистенційно нестерпною. «Якось я подумав, — зізнається він Тетяні, — що душевні муки не дають мені спокою. Зрозумійте правильно... я не такий, Тетяно. ...Це важко... — промимрив слідчий. — Мені самому подібна поведінка здається безглуздою. ... не подумайте, що я легковажний» (Бутченко, 2021, с. 49). Відстежуючи українців, він ненароком рятує Тетяну від загибелі у воді, тоді й закохуючись у неї: «У темряві моєї душі лише огонь любові до вас давав світло моїм очам» (Бутченко, 2021, с. 261), — зізнається він перед смертю. Тетяна, яка при першій зустрічі сприймає Половка «пихатим індіком» і «ще тим мерзотником», у бентежному вирі революційного буття несподівано зрозуміє: «чому ми з Андрієм Дмитровичем раптом опинилися в одній точці буття — нас обох звела безнадія» (Бутченко, 2021, с. 109). Осмислюючи причини своїх внутрішніх страждань, зближень із найріднішими людьми, Тетяна узагальнює основні концепти спільного для всіх них буття — це «виживання», «страждання», «втрати» і «безнадія».

Як у передмові до роману зазначає Бутченко, твір «Жінка у темряві...» зберігає тематику його «творчих пошуків української ідентичності в 1917—1921», яку в загальній концепції роману можна означити як *ослаблену і нестійку*. Найточніше до її визначення можна застосувати висловлену з іншого приводу характеристику дослідниці Олени Бондаревої: герої твору своєю поведінкою проявляють

не лише особисті, але й глобальні ідентичнісні риси, притаманні особам з мультифронтирних зон, які тривалий час не можуть визначитися із власною ідентичністю, — *недовіру до влади і водночас страх перед її тиском, здатність до мімікрії, виправдання своїх неморальних вчинків, бажання комфортно забезпеченого життя без зайвих питань до свого минулого*. (Бондарева, 2024, с. 3)

Так, батько Тетяни, який, нервуючись, «щоразу <...> тицяв пальцем у мапу, <...> ніби намагався дотягнутися до втраченого безтурботного отроцтва, назавжди залишеного там, під Полтавою», разом із тим не може покинути важкою працею нажитих тут статків. Його підсвідоме структурує драматичний комплекс уже назавжди втраченої «Першої» України. А, ненавидячи «більшовицьке кодрло», він м'якшає перед «владним» слідчим, коли помічає його симпатію до своєї самотньої доньки.

Перипетії української ідентичності у творі набирають іншого змісту, якщо проаналізувати їх у оптиці запропонованого Віктором Франклом екзистенцаналізу. Дослідника приваблювали ситуації глибинного екзистенційного вакууму, у якому незалежно від її волі опиняється людина, ситуації напруженості між буттям і смыслом, існуванням і суттю, коли суб'єкт зіштовхується з неможливістю реалізації своїх внутрішніх прагнень і цінностей. Такі бар'єри, постійно породжуючи тривогу і напруженість, відчуття апатії, вини і навіть ворожнечі, видаються яскравими поведінковими рисами фрустрованої поведінки персонажів, які, за Франклом, «втрачають цільову орієнтацію», фіксуючи кризові явища в конструюванні ідентичності в умовах радикальних історичних змін.

Здійснюючи феноменологічний аналіз реального життєвого досвіду, Франкл висловлює переконання, що людина «не повинна і навіть не може прямо боротися за ідентичність. Вона, радше, знаходить ідентичність у тій мірі, у якій присвячує себе чомусь поза собою — більш значущому, ніж вона сама» (Frankl, 1967, р. 9). І це віднайдення справжнього сенсу Франкл убачає у глибоко прихованих від людського ока переживаннях, у зустрічах з іншими людьми і, врешті-решт, — у непереможному почутті любові. Сенс, наполягає Франкл, не повинен збігатися з буттям; сенс має бути попереду буття. Сенс завдає темп для буття (Frankl, 1967, р. 12). «Евеліна» — та, що дає життя, — так, подолавши «темноту» екзистенційного вакууму, втративши найближчих людей, врятована від смерті Тетяна назве народжену від Андрія доньку. Так,

здається, у безвихідному становищі вона знаходить найвищий сенс свого життя.

Висновок. Отже, роман Максима Бутченка «Жінка у темряві. Зелений Клин» становить помітне явище в сучасній українській літературі. З великою художньою майстерністю прозаїку вдалося створити глибоко переконливі психологічні образи, дослідження яких не вичерпу-

ється даною розвідкою. Прикметною новаторською рисою твору є також обраний письменником історичний фон зеленюклінських подій, поки що маловідомих нашої читацькій спільноті. Безсумнівно, що оригінальна авторська версія людських характерів і вчинків на тлі драматичних Визвольних змагань 1917–1921 років не пройде непоміченою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарева О. Двобій історичних наративів у драмі: українська оптика (за п'єсою Ігоря Юзюка «Там під чорним лісом... Banderado»). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2024. № 23. С. 15–23. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.23.2>
2. Бутченко М. Жінка в темряві. Зелений Клин. Харків : КСД, 2021. 288 с.
3. Васьків М. Далекий Схід, українці й пафос грандіозних перетворень у кіноповісті О. Довженка «Аероград». *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2020. № 15. С. 12–18. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2020.15.2>
4. Зелений Клин (Український Далекий Схід) : енциклопедичний довідник / укл. В. А. Чорномаз. Владивосток : Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 288 с.
5. Скороμεць К. Міст до Атлантиди. Вірші, листи, спогади Костя Скороμεця / упоряд. В. Крикуненко. *Кобза — українці діаспори*. URL: <https://kobza.com.ua/biblioteka-ukrainskoi-literatury/4021-mist-do-atlantydy.html>
6. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків : КСД, 2024. 260 с.
7. Шурхало Д. До українців Зеленого Клину вороже ставилися і білі, і червоні. *Радіо Свобода*. 17.08.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25077957.html>
8. Binswanger L. Being-in-the-world. New York : Harper Torchbooks, 1963. 364 p.
9. Frankl V. E. Psychotherapy and existentialism; selected papers on logotherapy. New York : Washington Square Press, 1967. 242 p.

REFERENCES

1. Binswanger, L. (1963). *Being-in-the-world*. New York: Harper Torchbooks [in English].
2. Bondareva, O. (2024). Dvobii istorychnykh naratyviv u dramy: ukrainska optyka (za piesoiu Ihoria Yuziuka "Tam pid chornym lisom... Banderado") [Opposition of Historical Narratives in the Drama: Ukrainian optics (based on the play by Ihor Yuziuk "There under the black forest... Banderado")]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii / Literary Process: Methodology, Names, Trends*, 23, 15–23 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.23.2>
3. Butchenko, M. (2021). *Zhinka v temriavi. Zelenyi Klyn* [Woman in the Darkness. The Green Wedge]. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
4. Chornomaz, V. A. (2011). (Ed.), *Zelenyi Klyn (Ukrainskyi Dalekyi Skhid)* [Green Wedge (Ukrainian Far East)]. Encyclopedic reference book, Vladivostok: Vydavnytstvo Dalekoskhidnoho federalnoho universytetu [in Ukrainian].
5. Frankl, V. (1967). *Psychotherapy and Existentialism; selected papers on logotherapy*. New York: Washington Square Press [in English].
6. Frankl, V. (2024). *Liudyna u poshukakh spravzhniho sensu. Psykholoh u kontstabori* [Man's Search for Meaning: The classic tribute to hope from Holocaust]. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
7. Shurkhalo, D. (2013, August 17). *Do ukraintsiv Zelenoho Klynu vorozhe stavylisia i bili, i chervoni* [Both the Whites and the Reds were hostile to the Ukrainians of Green Wedge]. Radio Svoboda [in Ukrainian]. <https://www.radiosvoboda.org/a/25077957.html>
8. Skoromets, K. (author), Krykunenko, V. (ed.). (2012, February 25). *Mist do Atlantydy. Virshi, lysty, spohady Kostia Skorometsia* [Bridge to Atlantis. Poems, letters, memoirs by Kost Skoromets]. Kobza — ukraintsi diaspori [in Ukrainian]. <https://kobza.com.ua/biblioteka-ukrainskoi-literatury/4021-mist-do-atlantydy.html>

9. Vaskiv, M. (2020). Dalekyi Skhid, ukraintsi i pafos hrandioznykh peretvoren u kinopovisti O. Dovzhenka "Aerograd" [The Far East, the Ukrainians and the pathos of grandiose transformations in the movie "Aerograd" by Oleksandr Dovzhenko]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii / Literary Process: Methodology, Names, Trends*, 15, 12–18 [in Ukrainian].

Tetiana Meizerska,

Taras Shevchenko of Literature of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-9954-0389>

e-mail: T_meizerska_s@ukr.net

**THE GREEN WEDGE IN THE CONTEXT OF THE LIBERATION STRUGGLES OF 1917–1921:
IDENTITY AND MEANING IN THE ARTISTIC VERSION OF MAXYM BUTCHENKO
(novel "Woman in the Darkness. The Green Wedge")**

The article first analyses the novel by the modern Ukrainian writer Maxym Butchenko in terms of highlighting the current existential problems of the Far Eastern diaspora of Ukrainians of the Green Wedge in the dramatic time of Ukrainian history during the Liberation Movement 1917–1921 years. The author emphasizes the importance and relevance of studying the mentality and lifestyle of the diaspora of Ukrainians of the Green Wedge. The artistic collisions of the novel "Woman in the Darkness. The Green Wedge" are considered in the context of historical and cultural (V. Chornomaz, D. Shurhalo) and artistic and aesthetic (O. Bondareva, M. Vaskiv, V. Krykunenko) sources. The novelty of the research is marked by the use of the methodology of existential analysis developed by the founders of existential psychology Ludwig Binswanger (dasein-analysis — being-in-the-world) and Victor Frankl (existential analysis — logotherapy) as a kind of synthesis of philosophical and psychological approaches to understanding the meaning of human existence. For the first time, such concepts of humanistic psychology and psychiatry as «existential anxiety», «existential vacuum», «rumination», «sensehorizon», etc were involved in the analysis of the protagonists' characters and behavior, and the productivity of their literary application was confirmed. A kind of phenomenological analysis of the direct data of the characters' experiences and life experience, the correlation of unstable identity and the meaning of human existence in the crisis conditions of the multi-front, radical social changes and uncertainty, which in general is indicated in the work by the cross-cutting metaphor of "darkness" as narrowing and even loss of semantic horizons, is carried out. Based on the example of the relationship between the protagonists of the work, Tetiana and Andriy Polovko, V. Frankl's thesis was confirmed that in hopeless situations, in the power of circumstances that cannot be changed, the sensedominates over identity, the sense that defines human being-in-the-world, always comes first.

Keywords: migration, The Green Wedge, identity, meaning, existential vacuum, existential analysis, experience, uncertainty, metaphor of darkness.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2024

Прийнято до друку 20.03.2025